

УДК 340:008:(17.024.4:316.61)

С. Скуріхін,кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри загальнотеоретичної юриспруденції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВИЙ ДОСВІД ЯК МЕТА ТА ЗАСІБ ПРАВОВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

Однією з найбільш важливих якостей людини є її соціальність. Існуючи в рамках тієї або іншої соціальної групи й виконуючи різноманітні соціальні функції та ролі, людина виступає не як суверенна особистість, а як виразник інтересів спільності людей, уявляє себе неподільною частиною цієї спільності, залежною від неї величиною. Для успішного функціонування в межах такої соціальної групи або суспільства загалом людина повинна пройти процес соціалізації: засвоїти певний набір психологічних механізмів, зразків поведінки, соціальних норм, цінностей, тобто набути соціального досвіду.

Право як вид соціального регулювання здійснює безпосередній вплив на процеси соціалізації, орієнтуючи індивідів у багатоаспектній соціальній дійсності. Наявність досвіду в правовій сфері¹ дає змогу суб'єкту повноцінно вступати в правову комунікацію, правовідносини, орієнтуватися в правовій дійсності. У зв'язку з цим очевидним стає взаємозв'язок і взаємозалежність між правовим досвідом і правовою соціалізацією. Однак виникає питання, яким є цей взаємозв'язок? Наявність правового досвіду сприяє входженню індивіда в соціально-правове життя або в процесі правової соціалізації формується правовий досвід? Дослідження цього взаємозв'язку, розгляд правового досвіду через призму правової соціалізації є актуальною та практично не вивченою проблематикою.

Нині соціалізація часто розглядається через категорію «досвід». Наприклад,

соціалізація – це «процес засвоєння та подальшого розвитку індивідом соціально-культурного досвіду: трудових навичок, знань, норм, цінностей, традицій, що накопичуються та передаються від покоління до покоління, процес включення індивіда до системи суспільних відносин і формування у нього соціальних якостей» [1, с. 441]. Тобто підкреслюється, що соціалізація не тільки дає людині можливість взаємодіяти з іншими людьми, але й сприяє передачі досвіду від покоління до покоління.

Однією з фундаментальних сторін загальної соціалізації є правовий аспект соціалізації особи. Правова соціалізація за таких умов визначається як процес включення індивіда до системи правовідносин цього суспільства на основі засвоєння правової культури цього суспільства [2, с. 112]. По суті, правова соціалізація ототожнюється з правовою інкультурацією – процесом, у межах якого індивід засвоює традиційні способи правового мислення та правових дій, що є характерними для правової культури, до якої він належить [3, с. 57]. Індивід отримує вже готові юридичні знання, уявлення, принципи, ідеї тощо, на основі чого у нього виникає схожий із типовим алгоритм правового мислення, стереотип реагування на ту або іншу юридичну ситуацію. Стиль юридичної думки, образ правового мислення, іманентно властивий їм зміст обумовлюють відповідну правову поведінку індивідів [4, с. 34].

Завдяки правовій соціалізації індивід засвоює правові знання, норми,

¹ У статті категорії правовий та юридичний використовуються як синоніми.

цінності, які дають йому змогу функціонувати як повноцінному та повноправному члену суспільства. Зміст правової соціалізації особи охоплює засвоєння: а) юридичної мови соціальної спільноти; б) відповідних способів і методів мислення, властивих правовій культурі; в) форм раціональності та почуттів; г) прийнятих нею правових норм, цінностей, традицій, звичаїв, зразків і методів діяльності тощо [5, с. 410].

Процес правової соціалізації може бути стихійним і цілеспрямованим [6, с. 32]. При цьому цілеспрямована правова соціалізація є нічим іншим, як правовим вихованням. Розрізняють три форми правової соціалізації: 1) за допомогою навчання – полягає в придбанні елементарних правових знань і засвоєнні відповідних норм. Під час навчання прищеплюється певний спосіб поведінки. Тут найактивніше себе виявляє держава, починаючи із закріплення в законодавстві відповідних норм, утворення державних інститутів і до створення розгалуженої системи загальної та юридичної освіти; 2) шляхом передачі досвіду – відбувається внаслідок осмислення власних помилок і подій свого досвіду, а також життєвого досвіду навколишніх людей; 3) «символічна» соціалізація – ґрунтується на власних абстрактних уявленнях людини про право, державу, країну, націю [7, с. 341].

Як ми бачимо, соціально-правовий досвід у тому чи іншому ракурсі присутній під час розгляду правової соціалізації. Для виявлення різних граней співвідношення цих явищ треба звернутися до аналізу теоретичних розробок правового досвіду.

Незважаючи на очевидну значущість використання категорії «правовий досвід» у рамках юриспруденції, вона практично відсутня в юридичній науковій літературі. Фрагментарні спроби дати характеристику тим чи іншим сторонам правового досвіду найчастіше стосувалися надіндивідуальних (об'єктивованих) його сторін. Як окремі аспекти правового досвіду розгля-

далися підсумки юридичної (судової) практики (С.С. Алексєєв, С.М. Братусь, А.Б. Венгеров), правоположення (С.С. Алексєєв, В.В. Лазарєв), практично-прикладні принципи (В.М. Карташов, І. Ріхтер, О.К. Романов, Г.Ф. Шупперт), правові позиції (М.В. Вітрук, М.О. Власенко, Г.А. Гаджієв, В.Й. Лучин, С.В. Романова) та інше. Зазначені підходи, безумовно, становлять значний теоретичний і практичний інтерес, проте не дають цілісного уявлення про сутність, структуру, функції й так далі правового досвіду. Г.Д. Гурвіч зазначав, що зведення досвіду до механізму ізольованих відчуттів збіднює досвід і є чистим конструктивізмом [8, с. 225].

Сьогодні існує всього декілька досліджень, безпосередньо присвячених теоретичному розробленню правового досвіду. Перш за все, варто назвати роботи французького соціолога Г.Д. Гурвіча, теоретиків права Ю.П. Боруленкова, О.В. Тимофєєва, В.М. Карташова, Т.Ю. Кулапової, філософа права Г.М. Давлетшиної.

У філософії під досвідом розуміється чуттєво-емпіричне відбиття зовнішнього світу [1, с. 343]. Традиційним є розмежування досвіду за рівнями, зважаючи на об'єктивістський або суб'єктивістський розгляд. Подібний розділ підходів можна спостерігати й під час вивчення правового досвіду. Наприклад, на думку Г.М. Давлетшиної, правовий досвід являє собою складне ціле, що містить фізичний (об'єктивний), психічний (суб'єктивний) і духовний (культурний) рівні. Перший пласт досвіду реалізується в позитивному праві, другий – виявляється в правових переживаннях, емоціях і взаємодії з іншими суб'єктами права, третій – являє собою правові цінності. Наявність рівневого поділу підкреслює, що правовий досвід, з одного боку, є відбиттям зовнішнього світу, реалізованого в законах і правопорядку, з іншого – виявляється в психічних правових переживаннях [9, с. 273]. В юриспруденції розмежування правового досвіду на індивідуальний (особистий, суб'єктив-

ний) і надіндивідуальний (колективний, соціальний, об'єктивований) знайшло підтримку в ряді наукових досліджень [10, с. 5; 11, с. 9; 12, с. 29].

Під час суб'єктивістського розгляду правового досвіду до нього зараховують внутрішній світ почуттів, емоцій, потреб, мотивів та інтересів суб'єкта права. Також у формуванні досвіду великого значення набуває ставлення людини до інших людей, їхнє взаємне спілкування. «Сюжет мого особистого життя створюють інші люди – герої його ...», – зазначав М.М. Бахтін [13, с. 105]. Як зазначає Г.М. Давлетшина, явища правового досвіду суб'єктивістськи розглядаються переважно в інтегративних теоріях права. Наприклад, у теорії А.В. Полякова правовий досвід треба розглядати як правову комунікацію. Право як практична система дій заснована на взаєморозумінні, без якого його існування неможливо. Адже права немає там, де відсутня взаємно співвідносна поведінка. Тому немає права без інформації, структурованої джерелом права та спрямованої до суб'єктів правової комунікації. Але умовою правової комунікації є не стільки зміст інформації та навіть не стільки її прескриптивна форма, скільки переконлива сила, без якої неможлива правова комунікація як практична взаємодія. Сутність права визначають образи права, які в кожного суб'єкта свої [9, с. 276].

В.М. Карташов особистий правовий досвід визначає як збережену в довготривалій пам'яті окремої людини систему юридичних «сценаріїв», що відображають соціально-правові ситуації реальної дійсності, а також закріплені знання, навички, вміння, звички й тому подібне, набуті нею в процесі виховання, освіти та практичної діяльності [10, с. 5]. Аналізуючи цю дефініцію, В.М. Карташов розглядає правовий досвід як підсумок правосоціалізаційних процесів. Він зазначає, що правовий досвід «формується протягом усього життя конкретної людини в процесі її соціалізації, унаслідок комунікації з

іншими суб'єктами та самостійного здійснення юридично значущої поведінки. Людина, беручи участь у різних правовідносинах, набуває нових знань, розвиває й відточує юридичні вміння та навички» [10, с. 5]. На його думку, володіючи достатнім особистим правовим досвідом, суб'єкт не тільки точно знає мету та завдання юридичної діяльності, але й може чітко визначити, як у конкретній ситуації можна найбільш раціонально й ефективно впливати на об'єкт регулювання, щоб отримати необхідний результат. Сутність досвіду полягає в накопиченні найбільш доцільної, повчальної та корисної для соціально-правового життя інформації, яка закріплюється в пам'яті особистості [10, с. 5–6].

Основні компоненти, що визначають зміст особистого юридичного досвіду, – юридичні знання, навички, звички, вміння, майстерність та інше – також формуються в процесі стихійної або цілеспрямованої правової соціалізації. Характеризуючи ці компоненти, В.М. Карташов робить акцент на їхній важливості з погляду повноцінного функціонування індивіда в суспільстві, можливості включення в правову комунікацію у ролі повноправного суб'єкта. Так, юридичні знання відображають у свідомості людини юридичні аспекти життєдіяльності суспільства, його правову систему, вияв правових аномалій та інше і являють собою процес розуміння й оцінювання правової дійсності. Вони невіддільні від здатності особистості використовувати юридичну інформацію в процесі своєї практичної діяльності. У структурі юридичних навичок переважають автоматизовані, схематичні, типові та інші інтелектуальні юридичні акти. Наприклад, формуються певні навички з реалізації права, участі в правовідносинах, а на професійному рівні – навички здійснення допитів свідків і потерпілих, розшуку, фіксації, оцінювання та подання доказів, винесення й оформлення юридичних рішень. У разі оволодіння юридичними навичками оперативність

виконання юридично значимих дій різко зростає. Під юридичними вміннями розуміють освоєний на підґрунті раніше набутих юридичних знань і частково навичок «механізм» реалізації правової поведінки, що вирізняється широтою свідомого контролю над усіма етапами її здійснення (визначення мети та завдання, прийняття вольового рішення, формування плану та програми дій, контроль за здійсненням окремих юридичних операцій, оцінювання отриманих результатів та інше). Звички також формуються в процесі правової соціалізації внаслідок багаторазового вирішення повторюваних, стереотипних правових завдань. Від умінь і навичок вони відрізняються тим, що не завжди являють собою продуктивний елемент діяльності. Вміння та навички пов'язані зазвичай із вирішенням певного завдання, припускають одержання будь-якого результату, а звички є частиною діяльності, яка людині виконується механічно, не має свідомої мети або явно вираженого її «продукту». Майстерність – це система властивостей, якостей, правового досвіду особистості, що дає змогу системно, ефективно та надійно виконувати складну юридичну діяльність у найрізноманітніших умовах. У понятті «майстерність» відбивається такий ступінь оволодіння особою об'єктивних і суб'єктивних, внутрішніх і зовнішніх, нормативних та інших сторін юридичної діяльності, який відповідає нагальним суспільним вимогам, стандартам і «культурним зразкам» [10, с. 6–10].

Тож під час розгляду правової соціалізації особистості як процесу включення індивіда в правове життя суспільства на основі засвоєння ним певних умінь, знань, норм, цінностей, традицій і так далі кінцевою стратегічною метою, ключовим завданням правової соціалізації буде формування індивідуального правового досвіду.

Однак у сучасній теорії права поширення набуло й надіндивідуальне (об'єктивістське) розуміння правового досвіду як певної соціально-правової пам'яті.

Розгляд правового досвіду в такому ракурсі властивий, перш за все, представникам позитивізму в юриспруденції. Ще в 30-ті роки ХХ століття французький правознавець і соціолог-позитивіст Г.Д. Гурвіч запропонував інтегральну концепцію безпосереднього досвіду як досвіду ідей, цінностей, духовності, множинності тією ж мірою, що й одиничності [8, с. 225]. На його думку, інтегральний безпосередній досвід може бути як колективним, соціальним, так й індивідуальним. При цьому він підкреслював, що юридичний досвід завжди є тільки досвідом колективним [8, с. 250–251].

Теоретично обґрунтовуючи правовий досвід, Г.Д. Гурвіч проводив паралелі з досвідом моральним. Якщо моральний досвід є в повному відриві від того, що є фактичним, його мета просування вперед, намагаючись у безперервному прогресі змінити себе, інших, весь світ, то в досвіді юридичному готове, здійснене, таке, що гарантує безпеку, відіграє роль, яка рівнозначна ролі цінності, ролі спрямовуючої ідеї для прагнень. Звідси він робить висновок про те, що спрямованість моральної дії завжди революційна, тоді як спрямованість дії юридичної більш націлена на традиції: у рамках першого прогрес, безумовно, домінує над порядком, а в другому робиться спроба врівноважити порядок і прогрес, які визнаються рівнозначними один до одного. Безпосереднє юридичне переживання, по суті, займає проміжне положення між духовним і чуттєвим досвідом тією самою мірою, якою воно через свою природу виступає посередником між моральним досвідом і досвідом логічним [8, с. 263].

На його думку, юридичний досвід формується за допомогою системи колективних актів визнання «нормативних фактів» і втілених у них цінностей. Стосовно юридичного досвіду не йдеться про креативні дії і про ті цінності, які сприймаються в запалі дії, як це відбувається в моральному досвіді. У рамках юридичного досвіду йдеться про пасивно-активні акти, акти визнання цінностей фактично без участі особи,

здійснених в умовах існуючого порядку. Наприклад, можна бути не досить обдарованим для розпізнання в емоційному пориві естетичних цінностей музичної симфонії, але це аж ніяк не заважає «визнавати» справедливість, юридичну цінність вимоги того, щоб ніхто не порушував порядку аудиторії, що зібралася для слухання музики, та висловлювати обурення проти будь-кого, хто побажав би порушити цю вимогу [8, с. 264].

Акти інтуїтивного визнання, що визначають юридичний досвід, позбавляються будь-якого сенсу, якщо не буде йтися про конвергуючі акти розпізнання, незалежно від того, чи зводиться така конвергенція до справжнього взаємопроникнення або часткового злиття правосвідомостей, або до простої взаємності переживань, простої взаємозалежності свідомостей. Виключно завдяки такому колективному характеру конвергенції актів визнання «нормативні факти» можуть сприйматися як наділені владністю, обов'язки одних можуть сприйматися як пов'язані з домаганнями інших, мир і безпеку переживати як вимоги справедливості, а будь-яка правова норма розкриватися як складова частина певного порядку, певної системи норм.

Не пов'язаний із визнанням колективним, індивідуальний акт визнання, на думку Г.Д. Гурвіча, не є актом юридичної досвіду, чи буде йтися просто про технічний прийом констатації вже існуючого права або про нічого не значущі з юридичного погляду акти (наприклад, визнання душевнохворим влади над ним вигаданих або реальних істот і тому подібне) [8, с. 271].

Розробки колективного (надіндивідуального, об'єктивованого) правового досвіду також знаходять місце в сучасній юриспруденції. О.В. Тимофеев надіндивідуальний (об'єктивований) юридичний досвід визначає як досвід, який було збережено в соціально-правовій пам'яті суспільства та виражений у формі юридичних знань, накопичених у процесі історичного розвитку суспільства на основі фіксації (об'єктивації), перетворення, впорядкування, збере-

ження, трансляції та відтворення даних особистого юридичного досвіду. Він зазначає, що юридичний досвід, виражений у формі правових звичаїв, правових прецедентів або роз'яснень вищих судових органів із питань застосування законодавства та судової практики, безпосередньо використовується в процесі нормативно-правового регулювання суспільних відносин [11, с. 9]. Т.Ю. Кулапова розглядає правовий досвід як узагальнені, колективні знання, що містяться в правоположеннях і становлять сукупний результат доконаної матеріально-перетворюючої юридичної діяльності, й використовуються для пізнання правової дійсності та збалансованого задоволення сучасних суспільних й індивідуальних інтересів [14, с. 16].

Тож об'єктивований позитивний правовий досвід, виражений у формальних джерелах, звичаях, традиціях і так далі, стає певним орієнтиром, що закріплює в нормах визначені моделі правової поведінки для суб'єктів, засобом, що дає змогу формувати лінію поведінки в суспільстві.

Резюмуючи положення дослідження, треба зазначити, що правовий досвід є не досить вивченим у вітчизняній юриспруденції феноменом; правова соціалізація та правовий досвід тісно взаємопов'язані й взаємозалежні між собою явища; індивідуальний правовий досвід є стратегічною метою правової соціалізації, а надіндивідуальний (об'єктивований) правовий досвід – необхідним засобом правової соціалізації.

Ключові слова: правова соціалізація, правовий досвід, індивідуальний правовий досвід, надіндивідуальний (об'єктивований) правовий досвід, мета та засоби правової соціалізації.

Стаття присвячена теоретичному аналізу взаємозв'язку між правовою соціалізацією та правовим досвідом. Зроблено висновок про те, що індивідуальний правовий досвід є метою, а надіндивідуальний правовий досвід – засобом правової соціалізації.

Статья посвящена теоретическому анализу взаимосвязи между правовой социализацией и правовым опытом. Сделан вывод о том, что индивидуальный правовой опыт является целью, а надындивидуальный правовой опыт – средством правовой социализации.

The article is devoted to the theoretical analysis of the relationship between legal socialization and legal experience. The conclusion is drawn that individual legal experience is the goal, and the individual legal experience is a means of legal socialization.

Література

1. Адо А.В., Андреев И.И., Аникеев Н.П. и др. *Философский словарь* / Под ред. И.Т. Фролова. М.: «Политиздат», 1987. 590 с.

2. Глазырин В.В., Гревцов Ю.И., Зенков В.В. и др. *Социология права: учебник* / Под ред. проф. В.М. Сырых. М.: Юрид. Дом «Юстицинформ», 2001. 480 с.

3. *Правове виховання в сучасній Україні: монографія* / За ред. В.Я. Тацій, А.П. Гетьмана, О.Г. Данильяна. Х.: «Право», 2010. 368 с.

4. Байниязов Р.С. *Правосознание и российский правовой менталитет. Правоведение. 2000. № 2. С. 31–40.*

5. Дзьобань О.П., Мануйлов Є.М. *Правове виховання як засіб правової соціалізації: філософсько-правові аспекти. Проблеми законності: респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В.Я. Тацій. Х.: Нац. юрид. акад. України, 2009. Вип. 100. С. 407–416.*

6. Оборотов Ю.Н. *Теория государства и права (прагматический курс). О.: «Юрид. л-ра», 2004. 184 с.*

7. Крестовская Н.Н., Матвеева Л.Г. *Теория государства и права: Элементарный курс. Х.: «Одиссей», 2007. 384 с.*

8. Гурвич Г.Д. *Юридический опыт и плюралистическая философия права. Философия и социология права: избранные сочинения. СПб.: Издательский Дом С.-Петербург. гос. ун-та, Издательство юридического факультета С.-Петербург. гос. ун-та, 2004. С. 213–470.*

9. Давлетшина А.М. *Правовой опыт: философско-правовой анализ. Философия в XXI веке: вызовы, ценности, перспективы: сборник науч. статей. Екатеринбург: Уральский федеральный ун-т им. Б.Н. Ельцина, Инст-т соц. и политич. наук, Департамент философии, 2016. С. 271–280.*

10. Карташов В.Н. *Личный юридический опыт (позитивная сущность и строение). Вестник КГТУ. Государство и право: вопросы теории и практики. 2015. № 5. С. 5–11.*

11. Тимофеев А.В. *Юридический опыт (проблемы теории и практики): дисс. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.01 – «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве». URL: <http://www.dslib.net/teoria-prava/juridicheskij-opyt-problemy-teorii-i-praktiki.html#2815383>.*

12. Боруленков Ю.П. *Правовой опыт и юридическое познание. Актуальные проблемы теории и истории правовой системы общества. 2015. № 14. С. 27–36.*

13. Бахтин М.М. *Эстетика словесного творчества. М.: «Искусство», 1986. 445 с.*

14. Кулапова Т.Ю. *Внутригосударственный и международный правовой опыт: проблемы интеграции и адаптации: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 – «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве». Саратов: СГЮА, 2014. 26 с.*

